

УДК 316.25

Шелухін В. А. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, студент 1 курсу за ОКР «магістр»

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМАТИЗУЮЧИ КЛАСИЧНЕ УЯВЛЕННЯ (Н. ЛУМАН ТА Е. ГІДЕНС)

У статті, на прикладі аналізу теоретичних підходів Н. Лумана та Е. Гіденса, розглядаються концептуальні основи для евристичного розуміння раціональності у сучасній соціології.

Ключові слова: раціональність, системна теорія, структурація

В статье рассмотрены концептуальные основания для переосмысления рациональности, на примере анализа теоретических подходов Н. Лумана и Э. Гидденса.

Ключевые слова: рациональность, системная теория, структурация

The article deals with the problem of heuristic reconsideration of rationality based on theoretical approaches of N. Luhmann and A. Giddens.

Key words: rationality, systems theory, structuration

Проблематика раціональності традиційно посідала у соціологічному теоретизуванні одне з провідних місць незалежно від парадигмальної спрямованості тих чи інших дослідників. Хоча становлення цього інтересу відбувалося з одночасним становленням інтерпретативної парадигми й концепції раціоналізації М. Вебера, який звернув увагу на дії людей, як чинник утворення та відтворення соціальних зв'язків, а соціологію пропонував мислити як науку, що експлікує значущі мотиви дії через «розуміння». (Раціоналізація як неодмінна риса становлення та відтворення соціальності, розглядалася М. Вебером відносно будь-яких типів соціальних взаємодій та сфер суспільного життя. Йдеться, як про зв'язок раціональності та пуританського етосу у контексті релігії, так і в сфері музики [6, с. 355-380; 7, с. 469-550].) Надалі виникала тенденція бачити в соціальному раціональне, описувати та пояснювати соціальні структури різних рівнів крізь призму раціональності останніх.

Власне, із «веберівським ренесансом», який розпочався з кінця 60-х років ХХ ст. на Заході, пов'язують підвищений інтерес до проблематики раціональності [8, с. 14]. Тим не менше, її осмислення, призвело до окреслення й певних концептуальних складнощів. Так, Д. Рітцер, який намагається застосувати веберівські теоретичні засади аналізу процесу раціоналізації, особливо в аспекті бюрократизації, до своєї концепції макдональдизації окремо означає проблему «ірраціональності раціонального», яка полягає у тому, що поряд із підвищенням ефективності та оптимізацією виробництва, пов'язаних із ним процесів соціальних взаємодій (контролю, споживання тощо), зростають також побічні тенденції, що можуть мати руйнівні наслідки для самої раціональності. В аспекті макдональдизації – це неефективний розподіл, забруднення навколишнього середовища [21, р. 41; 54-58].

Питання щодо пізнавального статусу поняття раціональності загострюється у контексті переведення проблематики релевантності класичного її розуміння у тематичний вимір дискусій навколо вичерпаності Модерну. Наскільки можемо говорити про лінійне заміщення в бінарній опозиції Модерн/ Постмодерн? На це питання різними теоретиками дається різна відповідь, але практично всюди в тій чи іншій формі, фігурує осмислення феномену раціональності. Поруч із радикальною критикою «пережитків» Модерну, існує тенденція шукати тематичні паралелі між класичним розумінням раціональності та сучасними версіями постмодерністської соціальної теорії [18, р. 10; 81-149]. Така неоднозначність зумовлює **актуальність** чергового звернення до проблематики раціональності.

Отже, поруч із переосмислення веберівської традиції, радикальною критикою концепції раціональності як такої, почала окреслюватися тенденція осмислення раціональності на принципово нових теоретичних засадах (наприклад, виведення тематики раціональності на рівень постнекласичного соціологічного теоретизування). Це складає ще один із напрямків у сучасній теоретичній рефлексії [16, с. 28-36; 17, с. 87-91]. Та епістемологічні основи для становлення такої орієнтації, почали оформлюватися у соціології раніше. Це не означає, що ці теорії чи концепції, про які йтиметься нижче, були спрямовані цілковито на розгляд тематики раціональності, але у своїх спробах розробки нових епістемологічних орієнтацій, вони окреслили низку тем, актуалізація яких не може не мати наслідків для осмислення раціональності у сучасних соціологічних теоріях і якоюсь мірою можуть розглядатися поборниками її переосмислення без елімінації як такої. А саме – це системний підхід втілений теорією Н. Лумана та версія теоретичного синтезу від Е. Гіденса. Концептуальні побудови обох цих авторів цікаві у стосунку до проблематики раціональності, через свої досить відмінні вихідні позиції. У випадку Н. Лумана йдеться про позицію переоцінки самих вихідних засновків соціологічної теорії, відповідно її проблем, понять, які Н. Луман намагається радикально оновити через орієнтування на здобутки теорії систем, кібернетики та скепсис по відношенню до соціологічної класики. У той час Е. Гіденс, маючи за вихідну позицію прагнення синтезу, мусить враховувати всі концептуальні особливості й подекуди суперечності, що виникають при розгляді вже звичних для соціології тем, а серед них і раціональності. І Н. Лумана й Е. Гіденса єднає спільна установка до критичного переосмислення засад соціологічного теоретизування, які здійснюються з відмінних методологічних засновків. Раціональність, яка проблематизується з точки зору таких різних методологій, може бути розкрита у множині своїх виявів та з нюансуванням різноманітних особливостей.

Метою даної статті є спроба реконструкції базових концептуальних уявлень про проблематику раціональності у підходах Н. Лумана та Е. Гіденса, для виокремлення проблемних питань, артикуляція яких може мати свою евристичність для більш повного концептуального осмислення проблематики раціональності, що опиняється в деякій ситуації невизначеності, або піддаючись радикальній критиці, або зводяться лише до вузького простору «інструментальності».

Раціональність у класичному розумінні, пропонувалося мислити через цілеорієнтацію актора, або ж мотив. Уже М. Вебер розумів складність такої

ситуації, зазначаючи: «Те «розуміння» поведінки людей, яке ми здобуваємо шляхом тлумачення, містить в собі специфічну досить різну за ступенем свого прояву якісну «очевидність». Але те, що тлумаченню ця очевидність властива особливо великою мірою, сама по собі ще не є свідченням його емпіричної значимості. Адже поведінка, однакова за своїми зовнішніми проявами і за своїм результатом, може ґрунтуватися на зовсім різних констеляціях мотивів, серед яких найзрозуміліші і найочевидніші далеко не завжди бувають вирішальними» [3, с. 104]. Ця «очевидність» дії та детермінізм мотиву, зрештою, призвели до суттєвого спрощення в розумінні раціональності, яка в множині своїх виявів була зведена до інструментальної цілераціональності. (Яскраве свідчення тому – зведення практичної раціональності до раціональності інструментальної [11, с. 204-205]) Осмислення даного феномену, за невеликим виключенням, в соціології ХХ ст. у значній мірі носило характер критики (насамперед, у Франкфуртській школі та феноменології, попри той факт, що концепція феноменологічної соціології сама ґрунтувалася не без вихідних засновків М. Вебера) [див., наприклад, критику просвітницької свідомості в 1, с.16-60]. Останні десятиліття констатована тенденція в межах соціології та соціальної філософії, у цілому, зберігалася, насамперед у постструктуралізмі і не без його впливів у постмодерністських версіях переосмислення соціологічних тем¹.

До цього додалася ще суто теоретична плутанина, яку можна назвати дилемою між оцінкою та об'єктом оцінки. А саме, коли ведемо мову про раціональність, то мається на увазі, *оцінка якогось соціального явища як раціонального чи здійснення раціональної оцінки соціального явища?!* Тобто, йдеться про розмежування наукової та ненаукової раціональностей. Г. Гарфінкел, спираючись на феноменологічну лінію А. Шюца, який наголошував, що ідеал раціональності не є специфічно характерним для повсякденних взаємодій, смисли яких визначають неproblemатичну даність соціального, приходять до висновку, що замість того, аби розглядати раціональність як наслідок методологічного диктату, слід фіксувати її у тому вигляді, в якому вона відтворюється в повсякденні [9, с.329-330, 333].

Але не лише теорії у межах інтерпретативної парадигми намагалися прояснити ситуативну природу раціональності чи обмежити її окремим вимірами суспільного життя, очевидно йшлося про деяку загальну тенденцію, яка по-своєму виражалася навіть у межах такого методологічно відмінного способу осмислення соціологічної проблематики як системний підхід Н. Лумана.

Н. Луман у 60-х роках починає із неофункціоналістської ревізії класичних концепцій організації, контролю та прийняття рішень, що можна узагальнити тематикою організаційної та інституційної раціональності яка актуалізується через діяльність, прийняття рішень та орієнтацію у множині соціальних взаємодій.

¹ У контексті цих напрямків йдеться, або ж про критику фалологоцентризму як диктату раціональності та маскулінності (каналу її репрезентації), експлікації їх основ та пошуку альтернатив у різних формах деконструкції [12, с. 5-44], або ж про «кінець соціального», під чим фактично Ж. Бодріяр розуміє зникнення традиційно описаних, із опором на раціональну компоненту, об'єктивних структур зв'язку між соціальними феноменами, інститутами та практиками й заміну це симуляцією, механізми якої він сам описує підзаголовком: «Ні суб'єкт, ні об'єкт» [2, с. 78-82].

Попри, на перший погляд, вузький напрям інтересу, бачимо, що справжня мета Н. Лумана розробити базові засновки через критичне переосмислення теорії соціальних систем Т. Парсонса та кібернетику, цілісну теорію суспільства та соціальних систем.

Тематика раціональності, отже, стає однією із базових, яку Н. Луман осмислює в ревізії класичного розуміння, насамперед, через розведення понять «ціль» і «мотив», і це логічно впливає із його способу розв'язання реалістично-номіналістичної дилеми в соціології відносно міри значущості об'єктивних (представлених інститутами) і суб'єктивних (представлених смислами індивідів) структур. Н. Луман розводить соціальну систему, яку можна спробувати прояснити через поняття «ціль» та особистість як зовнішнє середовище системи, що представляє інший тип системи й може мати свої мотиви. Ціль, як системна характеристика й мета – це є «проведення межі» для системи, її виокремлення із зовнішнього середовища, взаємодія й протиставлення з яким і складатиме сутність самої системи, яка представляє дещо «спрощений», зредукований варіант самого зовнішнього середовища.

«Редукція складності» (іноді – «редукція комплексності») зовнішнього середовища до визначених системою меж, відбувається насамперед через утворення цінностей як першого кроку такої редукції, а потім і ціннісної нейтралізації, яка, за Н. Луманом, означає «тимчасове взяття в дужки того, що, можливо, часто знову і знову залишається поза увагою» [13, с. 41]. Таким чином, соціальна система при визначенні цілі, прагне ані заперечувати цінності, ані підпорядковувати їх якись генеральній меті. Н. Луман позбавляє функціонування системи ціннісної детермінації, що спостерігаємо у Т. Парсонса, який розглядав цінності як атрибут системи, що визначають соціальні дії, тоді як множина всіх ціннісних орієнтацій – атрибут особистості, яка представляє інший тип системи, а соціальна система визначає обмежену кількість цінностей та нейтралізує інші на етапах редукції складності зовнішнього середовища. Процесуальний характер функціонування структур системи, Н. Луман намагатиметься експлікувати через поняття «комунікації», що позначатиме ключовий процес соціальних систем [14, с. 114-125; 15, с. 43–54]. Більше того, Н. Луман намагається не просто зняти ціннісну детермінацію з функціонування соціальних систем, характерну для парсонівського розуміння (eo ipso теза веберіанського розуміння ціннісно-раціональної дії), але й цільову (теза щодо цілераціональної дії). Н. Луман зазначає, що існують різноманітні схеми визначення цілі – з високою мірою чіткості (у випадку, наприклад, торговельного підприємства), та досить нечіткі цілі (скажімо, у випадку, держави з демократичним устроєм). Ціль не є субстанціональним атрибутом соціальної системи, цілепокладання – процес, у якому ціль може підлягати корекції та уточненню через залучення раніше елімінованих цінностей чи подальшу ціннісну нейтралізацію, повторну чіткість/нечіткість формулювання, більшою мірою це залежить від «зворотного зв'язку» із зовнішнім середовищем [13, с. 275, 281].

Цей зв'язок не має якогось постбіхевіористського характеру «стимулу/реакції», визначити наслідки взаємодії системи та зовнішнього середовища дуже складно. Тому неможливо однозначно операціоналізувати цілі. Скажімо, ставиться ціль захисту природи, для цього виділяються кошти для

обладнання табличок із закликом не смітити, з часом за певною сукупністю критеріїв здійснюється оцінка стану деякого природного комплексу, але однозначно вивести зв'язок між табличками як формою операціоналізації цілі та станом природного середовища – не можна [13, с. 259]. Тим не менш, бюрократія редує цю складність звичайною інструментальною ефективністю. Продовжуючи логіку Н. Лумана з «деінтронізації» цілі та мотиву, можемо сказати, що неможливо однозначно інструменталізувати раціональність. Водночас, відхід від ідеї заданості цілей, змушує Н. Лумана переглянути статус раціональності як «фактору» існування системи, але не субстанції, що визначає систему (і відповідно теорію раціоналізації розглядає як «теорію фактору», що її слід враховувати при побудові системного бачення, але не зводити останнє до першої). Скинена з п'єдесталу ціль, розведена з мотивом, значно обмежує домагання раціональності, насамперед через те, що онтологічна цілісність явища була поставлена під сумнів: особистість знайшла обґрунтування як інший тип системи зі своїми мотивами та операціями, а соціальна система, набрала власних властивостей. Таким чином було завдано удару по класичній концепції раціональності, але чи еліміновано саму раціональність?!

Свої міркування щодо проблематики раціональності Е. Гіденс також починає з перегляду існуючих теоретичних підходів, зазначаючи про повернення теоретичного інтересу до потенціалу активності людини та орієнтуючого характеру структур. Англійський соціолог також уточнює та розмежовує поняття, якими оперуватиме у побудові власних аналітичних моделей пояснення соціальної активності та взаємодій, а саме – рефлексивного моніторингу (контроль за соціальними та фізичними фактами оточення у межах повсякденної рутини), раціональності (розуміння мотиву дії) та мотиву, що аналітично виокремлюється, оскільки не має прямого стосунку до дії. Е. Гіденс наголошує, як актори можуть чітко прояснити власні наміри, так у них виникають труднощі із проясненням мотивів, які стосуються радше потенціалу дії, а не самого її процесу [19, р. XVI, 6]. Е. Гіденс відмовляє у зведенні раціональності до переліку конкретних причин дії та чіткості мотивів, говорячи про неї як про спосіб впорядкування повсякденних взаємодій. Можна сказати, що Е. Гіденс феноменологізує розуміння раціональності, хоча й не переводить раціональність та цінності у вимір смислів та життєсвіту, як це робить Г. Гарфінкел спираючись на А. Шюца. Е. Гіденс так само ускладнює простір раціональності, додатковими аналітичними розмежуваннями, насамперед, структури та соціальної системи. Якщо Н. Луман, розрізняє різні типи систем, наголошуючи попри це, на деякі онтологічні спільності між ними, то Е. Гіденс радше схиляється до онтологічного плюралізму. Це, мабуть, чи не найбільш евристичний момент Гіденсівського пояснення, який можна застосувати до проблематики раціональності, де структура – це сукупність правил і ресурсів, які виступають у ролі властивостей соціальних систем, тоді як системи – відтворювані відносини суб'єктів, а структурація – умови, які контролюють відтворюваність структур, а отже – відтворення соціальних систем [19, р. 25]. Ця аналітично описана ситуація не просто полісуб'єктності соціальних процесів, а й онтологічної множинності цих суб'єктів, дійсно ставить під сумнів релевантність класичного бачення раціональності, бо вона розчиняє між різними утвореннями, носія цієї

раціональності. Виникає ситуація невизначеності, подібно до тої, що її Н. Луман констатував у зв'язках між системою та зовнішнім середовищем. Ця невизначеність онтологічно, на думку Е. Гіденса, означається актором через практичну свідомість – вимір почасти неререфлексованого знання, яке тим не менше, індивід ситуативно вміє застосовувати. Практична свідомість аналітично протиставляється дискурсивній – яка є понятійно означеним знанням і відображає логічно організований його рівень. Разом з тим, Е. Гіденс наголошує, що межі між практичною та дискурсивною свідомостями – нетривкі та часто умовні, але вони більш стійкі між цими типами свідомості та підсвідомим [19, р. 7].

Цією тезою він відкриває перспективу амбівалентного визначення раціональності. Її не можна однозначно звести ні до практичного, ні до дискурсивного типу свідомості, бо самі межі між ними досить невизначені. Ситуація вирішується тим, що раціональність фактично лишається на такому констатованому рівні. З одного боку – як властивість свідомості, з іншого – її реалізація – це момент зв'язку структур та системи через орієнтування акторів і процеси структурації. Продовжуючи логіку аргументів Е. Гіденса, можемо сказати, що раціональність не припиняє бути атрибутом свідомості, і водночас стає явищем об'єктивного зв'язку актора та структур. У дійсності, це не нове. Фактично, цей стан витіснення раціональності зі сфери життєсвіту у сферу системи, вже констатувала класична концепція раціональності, представлена М. Вебером на прикладі того, як значущі релігійні смисли, складали основу для раціональної економічної поведінки. Але зауваження Е. Гіденса відкривають подальшу методологічну перспективу переосмислення раціональності, уточнюючи ситуацію багатоманіття.

Як **висновок**, можемо вказати, що попри суттєві розбіжності, зумовлені, насамперед, різними методологічними засновками¹, від яких відштовхуються Н. Луман та Е. Гіденс, бачимо деякі спільні риси в ревізії раціональності. *По-перше*, перегляд цього явища через темпоральний вимір соціальних процесів. У Н. Лумана про це йдеться у визначенні цілі на невизначений час, що робить претензію на субстанціональну раціональність сумнівною в силу динамічності і структурних взаємодій у самій системі, і викликів з боку зовнішнього середовища, «зворотній зв'язок» із яким, змушує ревізувати ціль. У Е. Гіденса ця темпоральність є наслідком розрізнення соціальної (через одночасну присутність акторів) та системної інтеграції (у розширених проміжках часу й простору).

По-друге, це аспект динамічності, означений для Н. Лумана механізмом «зворотного зв'язку» між системою та навколишнім середовищем і деякий стан невизначеності самої системної раціональності у зв'язку із тим, що системні механізми функціонування завжди редуковані, спрощенні у порівнянні зі складністю та багатоманіттям викликів зовнішнього середовища. Для Е. Гіденса динамічність визначається свободою самого актора у межах соціальних взаємодій та процесів інтеграції.

Третю тенденцію, як наслідок попередньої, можна назвати індетерміністською. Н. Луман, говорячи про ситуацію відсутньої однозначної

¹ Якщо Н. Луман відштовхується від перспективи «функціонального методу», то Е. Гіденс, визнаючи внесок різних версій функціоналізму в теорію, висловлює сумнів у подальшій перспективі функціоналізму [13, с. 287-288], [20, р. 26].

заданості цілі (говорячи лише про міру її чіткості та уточнення), й Е. Гіденс, який не здійснює типології соціальної дії, апелюючи до неозначеного потенціалу дій акторів та множини моделей поведінки, позбавляють раціональність однозначних наслідків у режимі «якщо/ то», можна сказати, що це проблематизація «регулярності» наслідків із певних мотивів, про які писав М. Вебер¹.

По-четверте, це спільна підсумовуюча дві попередні, аналітична інтенція розчленування та перевизначення раціональності. У Н. Лумана через цілу мережу розмежувань: насамперед, різних типів систем, а також цілі та мотиву, контролю/ планування, опортунізму/ генералізації, побудови програми/ прийняття рішень тощо. Шлях, який в цілому, завдає удару по звичній лінійній системі цілепокладання та ціледосягнення, що, *здається*, характеризує класичне уявлення про раціональність. У Е. Гіденса, раціональність феноменологізується. Його розуміння раціональності у чомусь подібне до розуміння Г. Гарфінкела, який пропонував не накладати наукову раціональність на опис соціальних феноменів, а віднаходити вже задані в повсякденні механізми пояснення, які й мають слугувати автентичною раціональністю акторів. Але в Е. Гіденса, накладання рутинізованих практик на раціональність – носить формальний і штучний характер, він не переглядає саме поняття, а просто використовує квазіфеноменлогічну схему там, де його власній схемі бракує евристичного елементу².

Розуміння раціональності у Н. Лумана та Е. Гіденса, має ще одну спільну рису, яку ми цілеспрямовано винесли із загального переліку, а саме – обмежуюча тенденція. Замість класичного веберівського бачення, яке розширює вплив раціональності на всі сфери суспільного життя, обидва автори розглядають раціональність як можливий варіант обґрунтування дії чи функціонування системи. Це більш стримана ревізія, ніж, скажімо, постмодернізм чи навіть різні

¹ Яскравий зразок цього механізму «якщо/то» - приклад М. Вебера, який прояснював інтелектуальну раціоналізацію через можливість оволодіти, при бажанні, реальністю шляхом розрахунку [5, с. 315-316]. Зрештою, не варто переоцінювати інноваційності сучасних теорій. Вже М. Вебер, розумів, що чимало лишається «за дужками» пояснювальних схем. Сучасним теоріям в останні десятиліття просто довелося проблематизувати тень класичного уявлення про раціональність. «Розуміння зв'язку слід завжди — наскільки це можливо — контролювати за допомогою звичайних методів каузального зведення, перш ніж будь-яке, навіть найочевидніше тлумачення стане значимим «зрозумілим поясненням»» [3, с. 104]. Саме ця теза мусила логічно привести М. Вебера до проблематики ціннісної детермінації дії. Як наголошував Н. Луман, у природному досвіді людини, каузальні зв'язки та цінності, наскільки вони структурують досвід, мисляться нерозривно та нероздільно [13, с. 22]. Парадокс цієї констатації, пов'язаний із вище зазначеною нами плутаниною навколо дилеми оцінки та об'єкту оцінки. М. Вебер намагався розмежувати інтерес до цінностей як детермінант дії, та ціннісні судження самого науковця, що аналітично вдавалося до тої міри до якої простір раціональності був обмежений мотивом та актором, щойно цей простір став складнішим, із залученням різних типів соціальних систем (як у Н. Лумана) чи розмежуванням самого потенціалу дії через інші поняття, окрім раціональності (як у Е. Гіденса), аналітична модель ускладнювалася. Розширення простору стало пов'язаним із проблематизацію суб'єкта, носія раціональності [4, с. 267].

² Попри той факт, що проблематика рутинізації та пізнаваності світу ставиться Е. Гіденсом, як одна із провідних, не лише у теоретичній рефлексії, але й у більш «популярному» викладі фундаментальних положень соціологічної теорії [10, с. 92-94].

версії критичної теорії, але навіть вона містить в собі елементи спільного хибного засновку із більш радикальними критичними підходами, які – вмонтовують класичне уявлення про раціональність у свої неklasичні (чи постнеklasичні) концептуальні схеми. Не знаходячи достатніх внутрішніх теоретичних відповідностей, піддають це поняття жорсткій критиці. Звідси позірна концептуальна ущербність поняття «раціональності», тому що нові теорії оперують старим розумінням. Н. Луман цю проблему детально не розглядає, *de facto* замінюючи те, що раніше пояснювалося через поняття раціональності – комунікацією та автопоезісом. Але така формальна гносеологічна переорієнтація не має бажаних онтологічних наслідків. У цій статті немає можливості детально розглянути дану проблему, але можна, принаймні зазначити: збагнути феномен комунікації поза раціональністю видається якщо взагалі не неможливо, то вкрай важко. Так, розглядаючи соціологію як самопис суспільства як системи, і таким чином, ресурсу його автопоетичного самовідтворення, ігнорується факт, якщо цілком слідувати Н. Луману, що теорія сама є системою по відношенню до предметної області, на яку спрямоване пояснення. Тим більше, що явища, які концентровано визначаються як предметні області, самі є системами в складній мережі взаємозв'язків. Так, торгівельне підприємство як організація – є системою по відношенню до якого споживачі та сегменти ринку є зовнішнім середовищем, а споживання, що його також можна розглядати системно, має своїм зовнішнім середовищем підприємства, виробничий процес та структури ринку. Кожна окрема предметна область соціологічного дослідження, як і кожна окрема теорія, фіксує не суспільство цілком, а окремі сегменти реальності, які вписані в різні системи, фактично, вона фіксує різні системи. Системне мислення без «фактору» раціональності не знімає ні епістемологічних, ні онтологічних проблем, а радше лише загострює їх.

Подібна річ прослідковується й у Е. Гіденса, який хоча й вводить багато «нераціональних» чинників у розуміння діяльності акторів (присутність, тілесність, час тощо), тим не менше, робить перший крок – означити змінні, які мають бути враховані при розмові щодо раціональності, але не описати їхнього зв'язку. Це не означає, що варто реанімувати типологію дій, але варто спробувати через реконструкцію зв'язків між цими змінними, наблизитися до механізмів, які констелюють множинність раціональностей. У цьому, очевидно, і полягатиме перегляд класичного підходу до її розуміння. Принаймні, це можливий шлях.

Тематика раціональності, звісно, вкрай широка, і особливої уваги потребує феноменологічна традиція та суміжні з нею підходи, зрештою, постструктуралістська та постмодерністська версії критик класичної концепції раціональності, але у контексті нашої теми ми прагли, насамперед, означити ті концептуальні точки опори, спираючись на які, можна було сформулювати підстави для подальшого осмислення феномену раціональності не вдаючись до його елімінації. Видається, що таких точок щонайменше дві – функція *орієнтування* та *комунікація*. Вище ми вказували на проблему суб'єкта, носія раціональності, що в сучасних соціологічних теоріях, як-то у Н. Лумана, який спирається на диференціацію, та Е. Гіденса, який апелює до плюралізму потенціалу дії, отже, в цьому і прихована причина схильності деяких теоретиків до елімінації раціональності, оскільки простір її впливу обмежується і «зникає» її

суб'єкт (у класичній концепції – індивід із цінностями), але чи «зникає» раціональність? Радше, це гносеологічна проблема з якої не можна роботи онтологічних висновків. Нова гносеологічна програма осмислення раціональності, потребуватиме врахування тих констатацій, які ми узагальнили вище, і тоді матиме перспективу скласти методологічну основу в розумінні онтології множинності, очевидно до якої прямує раціональність у добу пізнього Модерну.

Список використаних джерел

1. Адорно Т., Хоркхаймер М. Диалектика Просвещения: философские фрагменты / Теодор Адорно, Макс Хоркхаймер [пер. с нем. М. Кузнецова]. – СПб: Медиум, Ювента, 1997. – 310 с.
2. Бодрияр Ж. В тіні мовчазної більшості, чи Кінець соціального / Незалежний культурологічний часопис «І», 2002. - №25. – с. 78-88.
3. Вебер М. Про деякі категорії соціології розуміння // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика [пер. з нім. О. Погорілий]. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 1998. – С. 104-156.
4. Вебер М. Сенс «свободи від оцінок» у соціальних науках // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика [пер. з нім. О. Погорілий]. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 1998. – С. 264-309.
5. Вебер М. Про внутрішнє покликання до науки // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика [пер. з нім. О. Погорілий]. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 1998. – С. 310-337.
6. Вебер М. Аскетичний протестантизм і капіталістичний дух // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика [пер. з нім. О. Погорілий]. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 1998. – С. 355-380.
7. Вебер М. Рациональные и социологические основания музыки // Вебер М. Избранное. Образ общества [пер. с нем.]. – М.: Юрист, 1994. – С. 469-550.
8. Гайденко П., Давыдов Ю. История и рациональность. Социология Макса Вебера и веберовский ренессанс / П. Гайденко, Ю. Давыдов. – М.: Политиздат, 1991. – 367 с.
9. Гарфінкел Г. Дослідження з етнометодології / Гарольд Гарфінкел [пер. з англ. В. Шовкун]. – К.: Курс, 2005. – 340 с.
10. Гіденс Е. Соціологія / Ентоні Гіденс [пер. з англ.]. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 1999. – 726 с.
11. Девятко И. Социологические теории деятельности и практической рациональности / И. Девятко. – М.: «Аванти Плюс», 2003. – 336 с.
12. Дерріда Ж. Позиції / Жак Дерріда [пер. з фр.]. – К.: Дух і літера, 1994. – 158 с.
13. Луман Н. Поняття цілі і системна раціональність: щодо функції цілей у соціальних системах / Ніклас Луман [пер. з нім. М. Бойченко, В. Кебуладзе]. – К.: Дух і літера, 2011. – с. 336.
14. Луман Н. Что такое коммуникация? // Социологический журнал. — 1995. — №3. — С. 114-125.
15. Луман Н. Невероятность коммуникации [пер. с нем. А. Ложеницина] // Проблемы теоретической социологии. Вып 3 / Отв. ред. А. Бороноев. СПб: Издательство СПбГУ, 2000. – С. 43–54.
16. Труфанов Д. Проблема социальной рациональности и теория солидарности Э. Дюркгейма. Постнеклассический (универсумный) подход // Вестник ВГУ, 2011. - №3(15). – С. 28-36.
17. Труфанов Д. Универсумная социологическая теория рациональности // Теория и практика общественного развития. – 2012. – №4. – С. 87-91.
18. Gane N. Max Weber and Postmodern Theory: Rationalization versus Re-enchantment / Nicholas Gane. – New York: Palgrave, 2002. – 194 p.
19. Giddens A. The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration / Anthony Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1984. – 402 p.
20. Giddens A. New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies / Anthony Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1993. – 196 p.
21. Ritzer G. The Weberian Theory of Rationalization and the McDonaldization of Contemporary Society // Illuminating Social Life: Classical and Contemporary Theory Revisited / editor P. Kivisto. – p. 41-59 [Електронний ресурс] / George Ritzer. Режим доступу / http://www.corwin.com/upm-data/16567_Chapter_2.pdf